

SADRU'L-İSLÂM VE EMEVÎLER DÖNEMİNDE MÛSİKÎ HAREKETİ

Yahya SUZAN*

Özet / Abstract

Bu makalede, İslâm'ın ilk yılları ve Emevîler döneminde ortaya çıkan mûsikîdeki hareketlilik incelenmiştir. Mûsikî bu dönemde özellikle Medîne ve Mekke'de daha sonraları ise Şam ve Irak'ta büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu çalışmada dönemin önde gelen müzisyenleri tanıtılmış ve mûsikînin gelişmesinde oynadıkları rollere değinilmiştir. Ayrıca o dönem mûsikîsinde yabancı etkisinin olup olmadığı üzerinde durulmuş ve dönemin mûsikîsine ait özelliklere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emeviler Dönemi, Musiki, Müzisyenler, Mekke, Medine, Şam

THE MOVEMENT MUSIC IN THE FIRST YEARS OF ISLAM AND IN THE UMAYYAD ERA

In this article, the movement in the music having occurred in the first years of Islam and in the Umayyad era was analysed. The music in this era developed especially in Madîna and Makka and later in Damascus and Iraq. In this study, the prominent musicians of this age were introduced and the roles they played in the development of music. In addition, foreign effect in this era's music was dealt with and some characteristics of this music were mentioned.

Key Words: Umayyad Era, Music, Musicians, Makka, Madiha, Damascus

Giriş

Araplarda mûsikî zevki çok eskilere dayanmaktadır. Onların beşikten mezara kadar mûsikî ile birlikte yaşayan bir topluluk oldukları söylenebilir. Meselâ çocuklarına ninniler söyler veya onları mûsikî eşliğinde oynatırlardı. Ölülerini için yaktıkları ağıtları (*nuvâh*) da hüznü bir mûsikî edasıyla okurlardı. Yolculuklarında develeri şarkılar (*hudâ*) eşliğinde yürütürlerdi. Savaşlarda şarkılar ve kahramanlık şiirlerini okurlardı. Hattâ ibadetlerini bile mûsikî eşliğinde yerine getirirlerdi¹. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm şunları söylemektedir: “Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları, ıslık çalmadan ve el çırpmadan/alkış tutmaktan ibaretti.”²

Câhiliyye döneminde panayırlarda mûsikî ve şiir inşâdı birbirinden ayrı olarak yapılıyordu. Bu dönemde şairlerin bizzat kendilerinin şiirlerini besteleyip bir müzik parçası olarak okuduklarıyla ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Şiirleri besteleyip okumak, şairin işi değildi ve kendisinden beklenmemekteydi. Başka bir ifâdeyle, Câhiliyye dönemi şairi, müzisyenlerin makâmına yerleşmeye tenezzül etmiyordu. Mûsikîyi kadın

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

¹ Dayf, Şevkî, *eş-Şi'ru ve'l-Ġinâ fi'l-Medîneti ve Mekke li 'Asri Benî Umeyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1979, s. 39.

² el-Enfâl (8), 35.

kölelere bırakıyordu. Bize kadar gelen rivâyetlere göre şair, şiirini inşâd etmeyip bir mûsikî parçası olarak okunmasını istediğinde onu güzel sesli ve müzik aletlerini çalabilen bir kadın köleye veriyordu. İslâm'dan sonra da bu ikili yapı sürdü. Şairler şiirler inşâd ederken müzisyenler de onları okuyordu³.

Câhiliyye döneminde mûsikînin merkezi kentlerdi. Bunların belli başlıları ise Medîne, Mekke, Tâif, Hayber, Vâdi'l-Kurrâ, Dûmetu'l-Cendel ve Yemâme kentleriydi. Ancak Sadru'l-İslâm ve Emevîler dönemin gelindiğinde mûsikînin Medîne ve Mekke kentlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu iki kent, savaşlarda esir düşen insanlar ile birlikte gelen uygarlıklar ile daha da ileriye gitmiştir. Meselâ bu şehirlerde yaşayanlar büyük evlerde oturmaya başlamışlar, yediklerinde ve giydiklerinde çeşitliliğe gitmişlerdir. Çalışıp rızkın peşinde koşmak gereksinimini duymayacak kadar zenginleştiklerinden boş zamanlarını mûsikî ve diğer eğlence türleri ile doldurmaya başlamışlardır. Bunların sonucunda mûsikî mahfilleri yaygınlaşmış, mûsikîyi meslek edinenler çoğalmış ve mûsikî halkın her tabakası arasında yaygın bir eğlence aracı hâline gelmiştir. Ayrıca mûsikî dinlemeye ayrılan bazı evler de ortaya çıkmıştır⁴.

Medîne ve Mekke'de insanlar zamanlarını tanıştıkları yeni uygarlığın nimetlerinden faydalanma ile geçirirlerken dönemin önemli merkezlerinden olan Şam ve Irak'ta halk siyasi partilerin, birbirine zıt kelâm mezheplerinin ve aşırı ulusalcı akımların mücadelesi ile boğuşmaktaydı. Ancak zaman içinde bu yerler de Medîne ve Mekke'den etkilenecek ve buralarda büyük bir mûsikî atılımı gerçekleşecektir⁵.

1. Mûsikî Merkezleri

Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde mûsikînin, Câhiliyye döneminde olduğu gibi, başta Medîne ve Mekke olmak üzere Hicâz bölgesinde etkili olduğu görülmektedir. Daha sonraları Şam ve Irak'ta ilerleme kaydedecek olan mûsikî merkezleri aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir.

1.1. Medîne

Medîne, Câhiliyye döneminden beri önemli yerleşim merkezleri arasında yer almış ve orada mûsikî yaygın hâle gelmiştir. Câhiliyye döneminde burada mûsikîye muhtemelen bazı evlerin de tahsîs edilmiş olması bu yaygınlığı göstermektedir⁶. Kadınların, Medîne'ye hicret eden Hz. Peygamber'i def ve defin eşliğinde söyledikleri mûsikî parçaları ile karşılama, mûsikînin yaygın olduğunun bir başka göstergesi olmaktadır. Bu karşılamada kadınların söyledikleri parçalardan biri ünlü olup şu ifâdelerle başlamaktadır⁷:

³ Enîs, İbrâhîm, *Mûsikâ'ş-Şi'r*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1972, s. 179-180.

⁴ Heddâre, Muhammed Mustafa, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrût, 1408/1988, s. 46; Dayf, *a.g.e.*, s. 39.

⁵ Heddâre, *a.g.e.*, s. 45; Melhas, Sureyyâ 'Abdulfettâh, *Medhal ilâ Edebi'l-'Asri'l-Emevî*, eş-Şirketu'l-'Âlemiyye li'l-Kitâb, Beyrût, 1989, s. 74-75.

⁶ Dayf, *a.g.e.*, s. 41.

⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. 'Abdurrahmân el-Ladkî, Muhammed Ğâzî Baydûn, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1417/1997, III, 211.

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا
مِنْ تِنْيَاتِ الْوَدَاعِ
وَجَبَّ الشُّكْرُ عَلَيْنَا
مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ
أَيُّهَا الْمَبْعُوثُ فِينَا
جِئْتَ بِالْأَمْرِ الْمَطَاعِ

Vedâ tepelerinden üzerimize dolunay doğdu.

Kul, Allah'a yakardıkça bize şükretmek gerekir.

Ey aramızdan gönderilen, yerine getirilmesi gereken bir emir ile geldin.

Hz. Peygamber ve Râşid Halîfeler döneminden ibaret olan Sadru'l-İslâm'da, mûsikînin Medîne'de varlığını koruduğu görülmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'e atfedilen bazı hadîslerden mûsikînin bu dönemde engellenmediği anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde ise mûsikînin yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bunda bu iki halîfenin takındıkları menfî tutum şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. Her şeyden önce bu halîfeler mûsikîden hoşlanmadıklarını gösteriyorlardı. Ayrıca bu dönemde Medîne halkı, mûsikî ve eğlence yerine, ülkenin sınır boylarında sürmekte olan fetihlerle meşguldü. Bunların dışında, 'Abdullah b. 'Umer ve İbn Mes'ûd gibi önde gelen bazı sahâbe ve tâbî'înin mûsikî ile ilgili kişisel görüşlerinin olumsuz olması da mûsikînin yaygınlık kazanmamasında etkili olmuştur⁸.

Medîne'de mûsikînin Hz. Osman döneminde yaygın hâle geldiği söylenebilir. Onun döneminde şehir Arapça konuşmaya başlayan esirlerle ve ganimet mallarıyla dolup taşmıştır. Genelde Hz. Ömer döneminde bu esirlerle birlikte gelen kültürün ve ganimet mallarının sağladığı refahın etkisi, daha çok Hz. Osman zamanında görülmeye başlanmıştır. Hz. Osman döneminde ayrıca fetihler Medîne'den çok uzaklarda sürdüğü için şehre sükûnet hâkim olmuştur. Böylece Araplar yabancı ülkelerde veya esir aldıkları insanların yanında gördükleri uygarlıktan faydalanmak için kendilerine vakit ayırır olmuşlardır⁹. Hz. Ali dönemine gelindiğinde, Medîneliler Hz. Ali ve Mu'âviye arasında meydana gelen savaşlar ve siyasi hâdiselerle meşgul olmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak, mûsikîde meydana gelmiş olan hareketlilik bir süre durmuştur. Söz konusu hâdiselerin daha sonraları yatışıp şehre sükûnetin tekrar hâkim olmasıyla mûsikî, kaldığı yerden yoluna devam etmiştir¹⁰.

Emevîler dönemine gelindiğinde Medîne'de mûsikînin hızla ilerlediği görülmektedir. Medîne halkı bu dönemde merkezi idareye muhâlif oldukları için onlara devlet görevi verilmiyordu. Halk da bundan kaynaklanan boşluğu çeşitli eğlence vasıtalarıyla oyalanarak doldurmuştur. Bu eğlence vasıtalarının içinde mûsikî ön sırada yer almaktadır. İnsanlar mûsikî için tahsîs edilen evlere uğramış, güvercin yarıştırmış, ok ve benzeri silahlarla hedefi vurmak için birbirleriyle yarışmış, satranç ve tavla gibi oyunlar oynamışlardır. Bu eğlence türleri arasında komedyenlik de görülmektedir. Bu dönemde Eş'ab adlı bir komedyen ünlü olmuştur¹¹.

⁸ Dayf, a.g.e., s. 43-44

⁹ Aynı eser, s. 44-45

¹⁰ Aynı eser, s. 45.

¹¹ el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, tah. 'Abd 'Alî Muhennâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992, XIX, 153; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, et-Tab'atu'l-Hâdiyyete 'Aşere, Dâru'l-Kutub, 1975, s. 177; Dayf, a.g.e., s. 36.

Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde Medîne mûsikî konusunda birinci sırada yer almaktadır. Diğer şehirlerde oturan soyluların Medîne'den müzisyenler getirtmeleri de bunun bir belirtisidir. Fetihlerle gelen kadın erkek savaş esirleri Medîne'de muhtemelen daha önce de var olan mûsikî evlerine yenilerini eklemiştir. Bu dönemde açılan mûsikî evlerinin başında ünlü müzisyen Cemîle'nin evi gelmektedir. Daha sonraları onun mûsikî evinden pek çok kadın ve erkek müzisyen yetişmiştir. Medîne'de bu döneme ait önemli mûsikî evlerinden bir diğeri de 'Azzetu'l-Meylâ'nın evidir. Kaynaklardaki rivâyetlere göre, müzik aletleri en güzel biçimde bu evde çalınmıştır. Bunların dışında Medîne'de daha az öneme sahip başka mûsikî evlerinden de söz edilmektedir¹².

1.1.1. Medîneli Müzisyenler

Medîne'de Câhiliyye döneminde sadece köle sınıfı varken, Sadru'l-İslâm ve Emevîler asrında, savaşlarda esir düşmüş insanlar ayrı bir sınıf oluşturmuşlardır. Esir düşen erkeklerin özellikle bir kısmı, giyim kuşamlarında ve davranışlarında kadınlara özeniyorlardı. Kadınlara özenen bu erkek esirler, özellikle mûsikîde etkili olmuşlardır. Medîne'de mûsikîyi kaide ve kurala göre okuyan ilk kişi olan Tuvays da bu gruptandır¹³.

İbnu'z-Zubeyr (ö.73/692)'in Hicâz'da çıkarttığı ayaklanma başta olmak üzere muhalif iç hareketlere son verildikten sonra, siyasi çalkantılardan ve fitnelere uzak kalan Medîne'nin müreffeh ortamında, zengin gençler, esir düşmüş insanlarla birlikte gelen uygarlık nimetlerinden faydalanmaya başladılar. Bu rağbetin sonucunda, genelde bu esir düşenlerden oluşan müzisyenler, meydana gelen siyasi boşluğu edebiyat, şiir ve mûsikî gibi eğlence türleriyle doldurmak isteyen üst sınıftan büyük bir ilgi gördüler¹⁴.

1.1.1.1. Erkek Müzisyenler

Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde Medîne'de pek çok müzisyen ortaya çıkmıştır. Mûsikînin gelişmesinde etkileri olan ve halk tarafından rağbet görüp ünlü olan erkek müzisyenler şunlardır:

1.1.1.1.1. Tuvays (طُوَيْس): Adı Ebû 'Abdilmun'im 'Îsâ b. 'Abdillah (ö.92/711) olan Tuvays'ın lakabı aslında Tâvus idi. Kadınlara özenip onlar gibi giyinmeye başlayınca lakabı Tuvays (*Tavuscuk*) olmuştur¹⁵. Hz. Osman döneminde ünlü olan bu müzisyen, uzun boylu ve şaşırıdır. Medîne'de kadınlar gibi giyinip kıvırtan ve Arapça müzik parçalarını okuyan ilk yabancıdır. Hezec ve remeli ilk kullanan kişi de olan bu müzisyen, şu atasözüne konu olmuştur: أَهْرَجُ مِنْ طُوَيْسٍ (*Tuvays'dan daha güzel hezec*

¹² Melhas, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, III, 30; Dayf, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴ İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, tah. Dervîş el-Cuveydî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1416/1996, s. 397-398; Melhas, *a.g.e.*, s. 364-365.

¹⁵ el-Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, tah. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1990, III, 945; İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, 1414/1994, VI, 127-128.

söyler!) Medîne’de, kaide ve kurallara göre olan mûsikîyi (*el-ğînâu’l-mutkin* veya *el-ğînâu’l-mûki’*) okuyan ilk kişi olan Tuvays, Mervân b. ‘Abdilmelik’in kadınlar gibi giyinen erkekleri cezalandırmaya başlaması üzerine şehirden kaçıp Şam yolu üzerinde bulunan es-Suveydâ adlı bir yere sığınmış ve el-Velîd b. ‘Abdilmelik (ö.96/715)’in valiliği zamanında ölünceye kadar orada kalmıştır. Ünlü öğrencileri arasında Medîne’de ed-Delâl ve Nevmetu’d-Duhâ, Mekke’de ise İbn Sureyc bulunmaktadır¹⁶. Rivâyete göre Tuvays’ın hezec bi’l-binsir¹⁷ melodisiyle okuduğu ilk müzik parçası aşağıdaki¹⁸:

كَيْفَ يَأْتِي مِنَ بَعِيدٍ وَهُوَ يُخْفِيهِ الْقَرِيبُ
نَازِحٌ بِالشَّمَامِ عَنَّا وَهُوَ مَكْسَالٌ هَيُوبُ
قَدْ يَرَانِي الْحَبِيبُ حَتَّى كَدْتُ مِنْ وَجْدِي أَذُوبُ

Yakını bile onu gizlerken uzaklardan nasıl gelebilir?

Talihsizce bizden uzakta kaldı. Ürkek ve ağır davranan biridir.

Sevgili beni görünce, sevdamdan erir gibi oluyor.

1.1.1.1.2. Sâib Hâsir (سَائِبِ حَاسِرٍ): Ebû Ca’fer Sâib Hâsir (ö.63/682), esir düşmüş

Fars asıllı bir yabancıdır. ‘Abdullah b. Ca’fer (ö.80/699-700?), kendisini satın alarak azat etmiştir. Bunun karşılığında da Sâib Hâsir sadece ‘Abdullah b. Ca’fer için mûsikî okumaya kendini adanmıştır. Medîne’ye gelip müzik parçalarını okuyan Farslı Naşît’ten Abdullah b. Ca’fer’in çok hoşlanması üzerine Sâib Hâsir, Naşît’e arkadaşlık eder ve onun mûsikîsini öğrenip Arapça’ya aktarır. Hafif melodiler olan hezec ve remel ile ünlü olan Tuvays’ın aksine Sâib Hâsir yavaş (sakîl) olanlar ile ünlenmiştir. Başka bir ifâdeyle Arapça olarak sakîl melodileri ilk kullanan kişi Sâib Hâsir’dir. Sâib Hâsir ve Tuvays kendi zamanlarında hafif ve sakîl melodilerden oluşan mûsikînin temelini atmış görünüyorlar. Medîne’de ud çalıp eşliğinde mûsikî okuyan ilk kişi de olan Sâib Hâsir’in öğrencileri arasında Ma’bed, Cemîle ve ‘Azzetu’l-Meylâ bulunmaktadır¹⁹.

1.1.1.1.3. Ma’bed (مَعْبِدٍ): Habeşli bir kölenin oğlu olan Ma’bed (ö.126/743),

Farslı Naşît ve Sâib Hâsir’in yanlarına giderek mûsikî öğrenmiştir. Medîne’de mûsikî Ma’bed ile birlikte kemalini bulmuş gibidir. Yetenekli ve iyi mûsikî okuyan biri olan Ma’bed, Medîneli müzisyenlerin önderi olarak görülmektedir. Yezîd b. ‘Abdilmelik (ö.105/724), adını duyunca onu yanına çağırmıştır. el-Velîd b. Yezîd (ö.126/744) de görevi devralınca onu yanına aldırıştır. Cemîle’den de mûsikî öğrenen Ma’bed’in henüz bir çocukken söylediği mûsikîsini dinleyen İbn Sureyc, bu mûsikî kuşları ava

¹⁶ el-İsfahânî, *a.g.e.*, III, 28 vd; Ebû Hilâl el-‘Askerî, el-Hasan b. ‘Abdillah b. Sehl, *Cemheretu’l-Emsâl*, tah. Ahmed ‘Abdusselâm, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, I, 354; el-Meydânî, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Mecme’u’l-Emsâl*, Dâru’l-Fikr, 1393/1972, I, 258; İbn Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân*, tah. İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, tsz, III, 506-507.

¹⁷ Binsir sözcüğü, atsız parmak anlamına gelmektedir. Hezec bi’l-binsir ifâdesi, vezin ve perde taksîmâtını ifâdede kullanılan bir mûsikî terimidir.

¹⁸ el-İsfahânî, *a.g.e.*, III, 29.

¹⁹ *Aynı eser*, VIII, 333-339; Dayf, *a.g.e.*, s. 58.

kurban eder diyerek beğenisini göstermiştir. ‘Umer b. Ebî Rabî‘a (ö.93/712), Kuseyyir (ö.105/723), el-Ferezdak (ö.114/732) gibi şairlerin şiirlerini okuyan Ma‘bed, el-Velîd b. Yezîd döneminde Dimâşk’ta ölmüştür. Hakem el-Vâdî, İbn ‘Âişe, Mâlik b. Ebî’s-Semh et-Tâ‘î, Yûnus el-Kâtib, Dahmân, Habâbe ve Sellâmetu’l-Kass, kendisinden mûsikî öğrenenler arasındadırlar²⁰. Ma‘bed’e ait pek çok müzik parçası bulunmaktadır. Bunlardan beş tanesi en güzel ve en önemli olanlarını oluşturmaktadır. Bunlar da ed-Devvâme, el-Munemnem, Mu‘akkisâtu’l-Kurûn (مُعَقَّصَاتُ الْقُرُونِ), el-Mutabahtir ve Mukatti‘u’l-Esfâr (مُقَطَّعُ الْأَنْفَارِ) adlarıyla tanınmaktadırlar. Bunların dışında Mudenu Ma‘bed (*Ma‘bed’in şehirleri*) veya Husûnu Ma‘bed (*Ma‘bed’in kaleleri*) adı ile meşhur olmuş yedi müzik parçası daha bulunmaktadır. Ma‘bed’in klasik Arap mûsikî melodilerinden “haffif sakîl” melodisiyle okuduğu ed-Devvâme adlı müzik parçası aşağıdadır²¹:

عَدَاةٌ عَدِيٍّ أَمْ أَنْتَ لِلْبَيْنِ وَاجِمٌ	هُرَيْرَةٌ وَدَعَهَا وَإِنْ لَمْ لَأَيْمٌ
تَقْضَى لُبَانَاتٌ وَيَسْنَأُ سَائِمٌ	لَقَدْ كَانَ فِي حَوْلِ نَوَائِ تَوَيْتُهُ
لَهَا مُقَلَّتَا رِيمٍ وَأَسْوَدُ فَاحِمٌ	مُبَيْتَلَةٌ هَيْفَاءُ رُوْدٌ شَبَابُهَا
مَعَ الْحَلِيِّ لَبَاتٌ لَهَا وَمَعَاصِمٌ	وَوَجْهُ نَقِيٍّ اللَّوْنِ صَافٍ يَرِينُهُ

Birileri ayıplasa da yarın sabah Hureyre'ye veda et. Yoksa sen ayrılık nedeniyle acı çekip üzülüyor musun?

Tam bir yıl bekledin. İhtiyaçların giderildi ve (o senden) bıkip usandı.

Bâkire, ince belli ve nârin bir gençtir. Kapkara ceylan gözleri vardır.

Berrak, temiz bir yüzü var. Bunu takı yüklü boynunu ve bilekleri güzelleştirmektedir.

Sözleri Medîne'nin önde gelen fıkıh bilginlerinden biri olan ‘Ubeydullah b. ‘Abdillah b. ‘Utbe (ö.102/720)’ye, müziği de Ma‘bed’e ait başka bir müzik parçası aşağıdadır²². Rivâyetlere göre ‘Asme adlı bir kadınla evlenen ‘Ubeydullah, bazı konularda onunla anlaşamamış ve daha sonra kendisini boşamıştır. Ancak boşadığı eşini derin bir sevgiyle sevmiş olduğundan sonradan buna pişman olmuştur. Bu ayrılıktan duyduğu ızdırâbı şair artık manzûmelerine dökecektir. Bunlardan biri olan aşağıdaki manzûmeyi Ma‘bed Arap mûsikî melodilerinden hezec bi’l-binsir melodisiyle bestelemiştir²³:

فَبَادِيهِ مَعَ الْحَتَائِي يَسِيرُ	تَعْلَعَلُ حُبِّ عَثْمَةَ فِي فُؤَادِي
وَلَا حُزْنَ وَمَا يَبْلُغُ سُرُورُ	تَعْلَعَلُ حَيْثُ لَمْ يَبْلُغْ شَرَابُ
هَوَاكِ فَلَيمَ وَالْتَأَمَ الْفُطُورُ	صَدَعَتِ الْقَلْبَ ثُمَّ دَرَزَتْ فِيهِ
أَطِيرُ لَوْ أَنَّ إِنْسَانًا يَطِيرُ	أَكَاذُ إِذَا ذَكَرْتُ الْعَهْدَ مِنْهَا

²⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, I, 43 vd; Dayf, *a.g.e.*, s. 58-60.

²¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, IX, 125; el-Muberrred, Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî’l-Luğati ve’l-Edeb*, Muessesetu’l-Me‘ârif, Beyrût, tsz., I, 396.

²² Dayf, *a.g.e.*, s. 101.

²³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, IX, 176.

غَيْئُ النَّفْسِ أَنْ أَزْدَادُ حُبًّا وَلَكِيَّ إِلَى صِلَةٍ فَغَيْرُ
وَأَنْفَعُ جَارِحَاكَ سَوَادَ قَلْبِي فَأَنْتَ عَلَيَّ مَا عَشْنَا أَمِيرُ

‘Asme’nin sevdası gönlümün içine girdi. Görüneni, görünmeyeniyle birlikte ilerliyor.

Şarabın, hüznün ve sevincin ulaşamadığı yere girmekte.

Kalbi yardım ve içine sevdanı ektin. Gönül de yarıldı ve yarıkları kapanmaya yüz tuttu.

Onunla geçirdiğim zamanı andığımda uçacak gibi oluyorum eğer insan uçabilecekse!

Sevdam arttığından gönlüm zengindir. Ancak vuslata ihtiyacım var.

Bıçağımı kalbimin ortasına sapla. Yaşadıkça sen benim için öndersin!

Musikîyi Ma‘bed’ten pek çok kişi almıştır. Ondan mûsikî öğrenen ünlüler içinde İbn ‘Âişe başta gelmektedir²⁴.

1.1.1.1.4. İbn ‘Âişe: Ebû Ca‘fer Muhammed b. ‘Âişe (ö.100/718), babası belli olmadığından bir câriye olan annesinin adı ile tanınmaktadır. İbn ‘Âişe gırtlacağı çok iyi olan müzisyenlerdendir. Kendisini döven bir adamı, Hz. Dâvûd’un mizmarını kırıyor diyerek İbn Ebî ‘Atîk’in de gidip dövdüğü rivâyet edilmektedir. Mûsikîyi Ma‘bed’ten alan İbn ‘Âişe, Tuvays’tan sonra müzisyenler içinde mûsikîyi en iyi bilen kişi olarak kabul edilmektedir. Halîfenin dostu olabilecek özelliklere sahip hoş sohbetli bir kişi olan İbn ‘Âişe, ‘Umer b. Ebî Rabî‘a, Cerîr (ö.110/728), İmru’u’l-Kays (ö.540 dolayları), el-Velîd b. Yezîd gibi şairlerin şiirlerini okumuştur. Hişâm b. ‘Abdilmelik (ö.125/743) veya el-Velîd b. Yezîd döneminde ölmüştür²⁵.

1.1.1.1.5. Yûnus el-Kâtib: Tam adı Yûnus b. Süleymân b. Kürd b. Şihriyâr olan müzisyen, Hürmüz’ün torunlarından. Bir fıkıh bilgini olan babası, onu Medîne’de resmi yazışmaların yapıldığı divâna vermiş, o da oranın kâtiplerinden biri olmuştur ve bu nedenle Yûnus el-Kâtib adı ile tanınmıştır. Ma‘bed’in öğrencileri arasında ondan daha yetenekli biri görülmemektedir. Yedi müzik parçasından oluşan Zeynebât’ı ile ünlüdür. Bu parçaların sözlerini, Zeyneb bint ‘İkrime ile ilgili olarak İbn Ruheyne’nin söylediği şiirler oluşturmaktadır. Müzisyen olmanın dışında Yûnus el-Kâtib, mûsikîyi kayda geçiren ilk kişi olarak da görülmektedir. Yazdıkları arasında konuyla ilgili *Kitâbu’l-Kiyân* ve *Kitâbu’n-Nağam* adlı eserleri bulunmaktadır. Ondan İbn Câmi‘ (ö.192/808) ve İbrâhîm el-Mevsilî (ö.188/804)’nin hocası olan Siyât mûsikî öğrenmişlerdir. *el-Fihrist* adlı eserde İbrâhîm el-Mevsilî’nin bizzat kendisinin Yûnus’tan mûsikî öğrendiğine yer verilmektedir. Bu, Yûnus el-Kâtib’in ‘Abbâsi döneminin başlarına kadar yaşamış olduğu anlamına gelmektedir²⁶.

²⁴ Aynı eser, I, 64.

²⁵ Aynı eser, II, 195 vd; Zeydân, Cûrcî, *Târihu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1416/1996, I, 323; Dayf, *a.g.e.*, s. 60-61.

²⁶ el-İsfahânî, *a.g.e.*, IV, 390-396; İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramadân, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût, 1415/1994, s. 178; Dayf, *a.g.e.*, s. 61-62.

Sözlerini yine ‘Ubeydullah b. ‘Abdillah b. ‘Utbe’nin, eski eşi ‘Asme ile ilgili söylediği bir şiirin oluşturduğu, bestesi ise Arap mûsikî melodilerinden hafifu’s-sakîl es-sânî melodisiyle Yûnus el-Kâtib’e ait olan bir müzik eseri şu şekildedir²⁷:

كَتَمْتَ الْهُوىَ حَتَّى أَصَرَ بِكَ الْكُتْمُ وَلَا مَكَ أَقْوَامٌ وَلَوْ مَهْمُ ظَلَمُ
أَلَا مَنْ لِنَفْسٍ لَا تَمُوتُ فَيَنْقُضِي عَنَاهَا وَلَا تَحْيَا حَيَاةً لَهَا طَعْمُ
أَأْتَرُكَ إِيْتِيَانَ الْحَبِيبِ تَأْتِمًا أَلَا إِنَّ هَجْرَانَ الْحَبِيبِ هُوَ الْإِيْتِمُ
فَدُنِّي هَجْرَهَا قَدْ كُنْتُ تَزْعُمُ أَنَّهُ رَشَادًا أَلَا يَا زَيْمًا كَذَبَ الرَّعْمُ

Gizlemesi sana zarar verene dek sevdanı gizledin. İnsanlar da seni ayıpladı. Oysa ayıplamaları bir zulümdür.

Ölüp de acısı dinmeyen ve de tadı olan bir yaşam sürdüremeyen kişinin yerinde kim var olmak ister?

Ben günahtır diye sevgiliye uğramayı hiç terk eder miyim? Asıl günah sevgiliyi terk etmenin kendisidir!

Al işte tadıver onu terk etmeyi! Oysa sen bunun doğru yol olduğunu zannediyordun. Ah nice doğru sanılan şey vardır ki yalan çıkmakta.

Medîne’de bu dönemde adı geçen ünlülerin dışında, mûsikîleri iyi olan başka erkek müzisyenler de görülmektedir. Arap asıllı Mâlik b. Ebî’s-Semh et-Tâ’î, el-Burdân, Dahmân, ed-Delâl, ‘Atarred, Sa’d b. Hârûn, Yezîd Havrâ ve el-Beyzaku’l-Ensârî Medîne’de bu dönemde görülen müzisyenlerdendirler²⁸.

1.1.1.2. Kadın Müzisyenler

Sadru’l-İslâm ve Emevîler döneminde Medîne’de ortaya çıkan kadın müzisyenlerin sayısı da çoktur. Mûsikînin ilerlemesinde etkileri olan ve halktan ilgi görüp ünlü olan kadın müzisyenler şunlardır:

1.1.1.2.1. ‘Azzetu’l-Meylâ (عَزَّةُ الْمَيْلَاءِ): Ensârın azatlısı olan ‘Azzetu’l-Meylâ (ö.115/733), Medîne’nin en eski kadın müzisyenlerindendir. Başlangıçta Sîrîn, Zerneb, Havle, er-Rebâb, Selma ve Râika gibi kölelere ait eski müzik parçalarını okurdu ve bir bakıma onların üstadıydı. Daha sonra Naşît Medîne’ye gelince ondan ve Sâib Hâsir’den kaide ve kurallara dayalı mûsikîyi öğrendi. Böylece Hicâz’da kaide ve kurallara dayalı mûsikîyi okuyan ilk kadın müzisyen oldu. ‘Azzetu’l-Meylâ, yüzü ve endamı itibarıyla güzel bir kadındı. Yürürken salındığından el-Meylâ (*çok kıvrıtan*) adını almıştır. Bazılarına göre ise el-mulâ (*zar denen çarşaf*)ı giyindiği için ya da erkeğe benzediği için bu ad kendisine verilmiştir. ‘Azzetu’l-Meylâ, eski zamana ait olan veya yeni çıkan müzik aletlerini güzel çalardı. Öğrencileri arasında İbn Sureyc, İbn Muhriz ve el-Burdân gibi daha o dönemde ün kazanan müzisyenler bulunmaktadır. İçinde mûsikîsini icrâ ettiği bir evi de bulunan ‘Azzetu’l-Meylâ’nın ünlü hayranları vardı. Hassân b. Sâbit (ö.60/680?), ‘Abdullah b. Ca’fer, İbn Ebî ‘Atîk ve ‘Umer b. Ebî Rabî’a gelip ‘Azzetu’l-Meylâ’nın mûsikîsini dinleyen ünlü kişilerdiler. ‘Umer b. Ebî Rabî’a ve Hassân b.

²⁷ el-İsfahânî, *a.g.e.*, IX, 174.

²⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 49, 64.

Sâbit, ‘Azzetu’l-Meylâ’nın şiirlerini okuduğu şairlerdendirler. ‘Azzetu’l-Meylâ’nın müzisyen Cemîle’den önce öldüğü söylenmektedir²⁹.

1.1.1.2.2. Cemîle: Cemîle (ö.125/743), Arap mûsikîsinin temellerinden birisidir. Zamanında mûsikîyi en iyi bilen kişi olarak kabul edilmektedir. Ma‘bed, İbn ‘Âişe, Habâbe, Sellâme ve ‘Akîle gibi müzisyenler ondan mûsikî öğrenmişlerdir. Ma‘bed: “Mûsikînin kökü Cemîle, dalları da biziz. Ondan olmasaydı bizler müzisyen olamazdık.” demektedir. Cemîle, mûsikîyi nasıl öğrendiği ile ilgili bilgi de vermektedir. Komşusu Saib Hâsir’i mûsikî okurken ve müzik aletlerini çalarken bir şey anlamasa da dinlemeye devam ettiğini, böylece onun mûsikîsini ezberlediğini ve üzerine kendi mûsikîsini kurduğunu, sonuçta da daha güzel bir mûsikînin ortaya çıktığını söylemektedir. Bütün müzisyenler Cemîl’nin üstünlüğünü kabul ettiklerinden huzurunda mûsikî yarışmaları düzenlerlerdi. Cemîle mûsikîye büyük bir ev tahsis etmiştir ve o evde mûsikî hayli ilerlemiştir. Orada büyük müzik grupları ortaya çıkmış, raks ve müzik aletleri eşliğinde söylenen mûsikî türleri görülmüştür. İmru’u’l-Kays, ‘Alkame (ö.603), el-Ahvas (ö.105/723), Cemîl b. Ma‘mer (ö.82/701) ve ‘Umer b. Ebî Rabî‘a, şiirlerini Cemîle’nin okuduğu şairlerdendirler. Cemîle, Yezîd b. ‘Abdilmelik zamanına kadar yaşamıştır³⁰.

1.1.1.2.3. Sellâmetu’l-Kass (سَلَامَةُ الْقَصِّ): Medîne’de doğup büyümüş olan Sellâmetu’l-Kass (ö.130/748), Ma‘bed, İbn ‘Âişe, Cemîle ve Mâlik b. Ebî’s-Semh gibi ünlü müzisyenlerden mûsikî öğrenmiştir. Takvası ve zühdü nedeniyle el-Kass (rahip/papaz) adıyla ünlenen ‘Abdurrahman b. Ebî ‘Ammâr el-Cuşemî adlı bir Mekkeli, Sellâme’ye âşık olur. Bu nedenle dillere düşen Sellâme’ye, artık Sellâmetu’l-Kass adı verilir³¹. İbn Kays er-Rukayyât (ö.75/694), Sellâme ve Sellâme’nin kardeşi Reyyâ ve konuyla ilgili şunları söylemektedir³²:

لَقَدْ فَتَنَتْ رِيًّا وَسَلَامَةُ الْقَسَا	فَلَمْ تَنْزُكًا لِلْقَسِّ عَقْلًا وَلَا نَفْسًا
فَتَاتَانِ أَمَا مِنْهُمَا فَشَبَّهَهُ أَلْ	هَالِلٍ وَأُخْرَى مِنْهُمَا تُشْبِهُ الشَّمْسَا
تُكْنَانِ أَبْشَارًا رَفَاقًا وَأَوْجُهًا	عِتَاقًا وَأَطْرَافًا مُحْضَبَةً مَلْسَا

*Reyyâ ve Sellâme, el-Kass’ı saptırdılar. Onda ne akıl ne de ruh bıraktılar.
Anneleri bir kız kardeştirler. Onlardan biri hilâle, diğeri ise güneşe benzer.
Yumuşak tenler, soylu sîmâlar ve kınalı pürüzsüz eller örtmektedirler.*

el-Kass’ın kendisi de Sellâme’ye olan sevdası ile ilgili pek çok şiir nazmetmiştir. Bunlardan birisinde çektiği aşk ızdırâbını şu ifâdelerle dile getirmektedir³³:

سَلَامٌ هَلْ لِي مِنْكُمْ نَاصِرٌ	أَمْ هَلْ لِقَلْبِي عَنْكُمْ زَاجِرٌ
قَدْ سَمِعَ النَّاسُ بِيُوجِدِي بِكُمْ	فَمِنْهُمْ اللَّائِمُ وَالْعَازِرُ

²⁹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, XVII, 164 vd; Dayf, *a.g.e.*, s. 65.

³⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, VIII, 195-197; Dayf, *a.g.e.*, s. 66.

³¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, VIII, 347-365.

³² *Aynı eser*, VIII, 348.

³³ *Aynı eser*, VIII, 350.

Sellâme, beni sizden kurtaracak veya gönlümü sizden uzaklaştıracak biri var mı? İnsanlar size olan tutkunluğumu duydular. Kimi ayıpladı kimi de mazur gördü.

Şöhretini duyan Yezîd b. ‘Adilmelik, Sellâme’yi yirmi bin dinara satın alır. Bunun üzerine Medîne’yi terk edip Dimaşk’a gitmek üzere yola koyulunca rivâyete göre halk kendisini gözyaşları içinde uğurlamıştır. Sellâme de aşağıdaki parçayı okuyup ud çalarak onlara veda etmiştir³⁴:

مَا لِمَنْ ذَاقَ مِيتَةً مِنْ إِيَابِ	فَارْقُونِي وَقَدْ عَلِمْتُ يَتِينًا
مَوْلَعًا مَوْزَعًا بِأَهْلِ الْحِصَابِ	إِنَّ أَهْلَ الْحِصَابِ قَدْ تَرَكُونِي
مَا عَلَى الدَّهْرِ بَعْدَهُمْ مِنْ عِتَابِ	أَهْلٍ بَيْتٍ تَتَابَعُوا لِلْمَنَايَا

Ayrılalım. Kesin olarak biliyorum ki ölümü tadan kişi için dönüş yoktur.

el-Muhassab halkı beni kendilerine çok düşkün biri olarak bıraktılar.

Onlar ölüme peş peşe giden bir evin halkıdır. Onlardan sonra kaderden şikâyet de edilmez.

Usta, zarîf, müzik aletleri çalabilen ve sesi güzel olan Sellâme, el-Ahvas, ve kendisine ait şiirleri besteleyip okumuştur. Yezîd ölünceye kadar yanında kalan Sellâme, daha sonra Yezîd’in oğlu el-Velîd’in yanında hayatını sürdürmüştür. el-Velîd’ten sonra yaşamışsa da bunun pek uzun olmadığı anlaşılmaktadır³⁵.

1.1.1.2.4. Habâbe (حَبَابَة): Sellâme’nin arkadaşı olan Habâbe (ö.105/724) de

Medîne doğumludur. Rivâyetlere göre Habâbe, İbn Rummâne veya İbn Mînâ adlı bir kişinin azatlısıydı ve bu kişi onun edebiyat ehli biri olmasında etkili olmuştur. Kaynaklara göre Habâbe tatlı, zarîf, güzel sesli biri olup müzik aletlerinden udu iyi çalabiliyordu. İbn Sureyc, İbn Muhriz, Mâlik, Ma‘bed, Cemîle, ‘Azzetu’l-Meylâ gibi müzisyenlerden müzik parçaları alıp okumuştur. Asıl adı el-‘Âliye olan müzisyene Habâbe adını kendisini satın alan Yezîd b. ‘Abdilmelik vermiştir. Bu isimle ünlü olan müzisyeni Yezîd’in dört bin dinara satın aldığı söylenmektedir. Rivâyete göre Yezîd, Habâbe’nin okuduklarını dinleyince coşardı. Habâbe’nin hastalanıp ölmesi üzerine Yezîd derinden sarsılmıştır. Ancak üç gün sonra müzisyenin defnedilmesine izin veren Yezîd, Habâbe’nin ardından on beş gün içinde ölmüş ve Habâbe’nin yanına defnedilmiştir. Habâbe, el-Hâris b. Hâlid (ö.80/700) ve el-Ahvas gibi şairlerin şiirlerini besteleyip okumuştur³⁶.

³⁴ *Aynı eser*, VIII, 357. Bu müzik parçasının sözleri, Kuseyyir b. Kuseyyir b. el-Muttalib b. Ebî Vedâ’a es-Sehmî’ye bestesi ise Ma‘bed’e aittir. Melodisi sakil evvel bi’s-sebâbe fî mecrâ’l-vustâ biçimindedir.

³⁵ *Aynı eser*, VIII, 361; Dayf, *a.g.e.*, s. 67.

³⁶ el-İsfahânî, *a.g.e.*, XV, 119. Brockelmann, kısa süren saltanatı döneminde Yezîd b. ‘Abdilmelik’in büyük işler başardığını söylemektedir. Ona göre Yezîd’in spora, mûsikîye ve müzisyen kadınlara son derece düşkün bir kimse olarak gösterilmesi Emevîlere düşman olanların yaydıkları haberlere dayanmaktadır. Brockelmann konuyla ilgili ayrıca şunları söylemektedir: “Bu şekilde mükemmel bir metanete sahip bir adamın 724 yılı ocak ayında Şarkî Ürdünde’ki Arbed sarayında en gözde bir muganniyesinin ölmesi üzerine dayanamayarak intihar ettiğine dair olan sonraki bir söylentiye inanmak, hakikaten güçtür.” Bkz. Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çeviren:

Medîne’de bu ünlülerin dışında başka müzisyen kadınlar da bulunmaktadır. Cemîle’nin öğrencilerinden Sellâmetu’z-Zerkâ, Rubayha, Sa’da, Huleyde, ‘Ukayletu’l-‘Akîkiyye, Fer’a, Bulbule ve Lezzetu’l-‘Ayy gibi müzisyen kadınlar bunlardan olup adları kaynaklarda geçmektedir³⁷.

1.2. Mekke

Mekke mûsikîde Medîne’den bağımsız değildir ve hep oradan beslenmiştir. Meselâ Mekke’nin ünlü müzisyenlerinden olan İbn Sureyc, Medîneli Tuvays’ın öğrencisidir. Ayrıca İbn Sureyc ve Mekkeli bir başka müzisyen olan İbn Miscah, Medîne’ye gidip oradaki müzisyenlerden mûsikî öğreniyorlardı³⁸. Sadru’l-İslâm ve Emevîler döneminde Mekke’de ünlü olan müzisyenler şunlardır:

1.2.1. İbn Miscah (ابن مسجح): Siyah tenli azatlı bir köle olan Ebû ‘Usmân Sa’îd b. Miscah (ö.85/704) Mekke’de doğmuştur. Mekke’de müzisyenlerin ustası olan İbn Miscah, Şam’a gidip Rûm ve Bizans mûsikîsini, ardından Fars ülkesine geçerek pek çok müzik parçası ve müzik aletlerini çalmayı öğrenir. Hicâz’a geldiğinde, beraberinde getirdiği müziği elemeye tâbi tutar. Öğrendiği nağmelerin ve notaların güzel olanlarını seçip kötülerini atar. Böylece Mekke’de mûsikî ilminin temelini atıp bu ilme göre Arapça mûsikî okuyan ve Fars mûsikîsini Arap mûsikîsine nakleden ilk kişi olur. Mûsikîyi başlangıçta İbn Sureyc’ten öğrenmiş olsa da daha sonra onu geçmiştir. Mûsikî öğrettikleri ünlüler arasında el-Ğarîd de bulunmaktadır. el-Velîd b. ‘Abdilmelik döneminde Ma’bed, İbn Miscah’tan mûsikî öğrenenlerdendir. Mekke’de Kureyşli gençlerin ahlakını bozduğu ile ilgili haberler ‘Abdilmelik b. Mervân (ö.86/705)’a ulaşınca ‘Abdilmelik b. Mervân kendisini Dimaşk’a davet eder. Bunun üzerine Dimaşk’a giden İbn Miscah, ‘Abdilmelik b. Mervân’ın huzurunda müzik parçalarını okur ve bunlar onun çok hoşuna gider. Kendisiyle ilgilenen ‘Abdilmelik b. Mervân’a, zulme uğradığını ve Hicâz valisi tarafından malına el konulduğunu söyler. Bunun üzerine ‘Abdilmelik b. Mervân güvence verip kendisini geri gönderir. Valiye de mallarını geri vermesini ve kendisine kötü davranılmamasını yazar. Ka’b b. Cu’ayl (ö.55/675), Tevbe b. el-Humeyyir (ö.85/704) ve el-Ahvas, İbn Miscah’ın, manzûmelerini okuduğu şairler arasındadırlar³⁹.

1.2.2. İbn Muhriz (ابن مُحْرِز): Ka’be’nin hizmetkârlarından Fars asıllı bir babanın oğlu olan Ebu’l-Hattâb Muslim b. Muhriz (ö.140/757), ‘Abduddâr oğullarının azatlısıdır. İbn Miscah ve ‘Azzetu’l-Meylâ’nın öğrencisi olan müzisyen, Şam ve Fars’a gidip Rûm ve Farslıların mûsikîsini öğrenir ve Arap mûsikîsini buralarda öğrendikleri üzerinde uygulamaya çalışırdı. Rivâyetlere göre Mekke’de üç ay, Medîne’de de üç ay

Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 75; Bekkâr, Yûsuf Huseyn, *İtticâhâtü’l-Ğazel fi’l-Karnî’s-Sânî el-Hicrî*, Dâru’l-Endelus, 1401/1981, s. 17-18.

³⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 50, 66-68.

³⁸ *Aynı eser*, s. 89.

³⁹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, III, 273-280; Farmer, H. G., “Musikî”, İA, Eskişehir, 1997, VIII, 679; Dayf, *a.g.e.*, s. 195-196.

kalır, diğer zamanını da Şam ve Fars'ta geçirirdi. Remeli ilk okuyan kişi olarak tanınan İbn Muhriz, sadece iki beyitlik müzik parçalarını okumakla ünlü olmuştur. Mûsikîsinin güzelliği nedeniyle kendisine Sannâcu'l-'Arab (*Arapların sesi*) denilirdi. Hicâz'da ortaya çıkmış beş büyük müzisyenden biridir. Halîfeler ve valilerle teması olmayan müzisyen, hayatının sonlarına doğru cüzam hastalığına yakalanmış ve bu hastalıktan ölmüştür⁴⁰.

1.2.3. İbn Sureyc (ابن سُرَيْج): Kırmızı tenli ve azatlı bir köle olan Ebû Yahya 'Ubeyd b. Sureyc (ö.98/716), başının ön tarafı saçsız (kel) olduğundan peruk takardı. Genelde başı veya yüzü örtülüydü. Seksen beş yaşına kadar yaşamıştır. Çok güzel olan ve irticâlen okuduğu müzik parçaları ile ünlüdür. Hz. Ömer döneminde doğan İbn Sureyc'in Hz. Osman zamanında müzik parçalarını okuyabildiği rivâyet edilmektedir. İbn Sureyc Mekke'de Arap mûsikîsinde ud çalan ilk kişidir ve udu İbnü'z-Zubeyr döneminde Ka'be'nin inşaatında işçi olarak çalışan Acemlerin yanında görmüştür. İbn Miscah, İbn Sureyc'in kendilerinden mûsikî aldığı kişiler arasındadır. Mûsikî konusunda kendisiyle yarışılmayan İbn Sureyc diğer müzisyenlerden üstün tutulmuştur⁴¹.

Medîne'ye gidip Tuvays ve Farslı Naşît'ten mûsikî alan İbn Sureyc'in de bu anlamda Fars mûsikîsinden etkilendiği söylenebilir. Arap mûsikîsinin ikisi Mekkeli, diğer ikisi de Medîneli olmak üzere dört direğinin olduğu söylenmektedir. Medîneliler Ma'bed ve Mâlik, Mekkeliler de İbn Sureyc ve İbn Muhriz'dir. Rivâyete göre hac mevsiminde bir akşam 'Umer b. Ebî Rabî'a ile birlikte oturan İbn Sureyc, 'Umer b. Ebî Rabî'a'nın şiirlerini okumaya başlar. O kadar güzel okur ki "Ey sesin sahibi, Allah'tan korkmaz mısın ibadetlerini yerine getirmekten insanları alıkoyuyorsun!" biçiminde çevreden uyarılar alır ve sesini kismaya başlar. Ömer b. 'Abdilazîz (ö.101/720) de onun sesini duyunca "Ne güzel ses, keşke Kur'ân okusaydı!" demekten kendini alamamıştır. İbn Sureyc, Hişâm b. 'Abdilmelik'in halifeliğinde, bazılarının göreyse el-Velîd b. Yezîd öldükten sonra, ölmüştür. Cerîr, 'Umer b. Ebî Rabî'a, Yezîd b. Mu'âviye (ö.64/683), el-Ahvas ve Kuseyyir gibi şairlerin şiirlerini okumuş, bazen bu şiirlerle birlikte def de çalmıştır. Otuz altı müzik parçasını ardında bırakmıştır. Mekkeli müzisyenler Ma'bed'in "Mudenu Ma'bed" adlı ünlü yedi müzik parçasını duydukları zaman, gayrete gelip İbn Sureyc'in söylediklerinden en güzel yedi müzik parçasını derlemişlerdir. Özellikle hafif mûsikî okuyan İbn Sureyc'in mûsikîsinin büyük bir bölümü remel ve hezecten ibarettir⁴².

1.2.4. el-Ğarîd (الغريض): Ebû Yezîd veya Ebû Mervân 'Abdulmelik adlı müzisyen, güzel yüzlü ve yakışıklı biri olduğu için el-Ğarîd (*taze ve beyaz olan*) adıyla tanınmıştır. Def ve ud çalabilen müzisyen, başlangıçta, hizmetinde bulunduğu İbn Sureyc'ten mûsikî öğrenmiştir. Mûsikîyi öğrendiği diye efendileri kendisini İbn Sureyc'e

⁴⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, I, 363-365; Dayf, *a.g.e.*, s. 197-198.

⁴¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, I, 243 vd.

⁴² Dayf, *a.g.e.*, s. 89, 199-200.

teslim etmişlerdi. İbn Miscah'tan da mûsikî öğrenen el-Ğarîd, İbn Sureyc'ten sonra mûsikîyi en iyi bilen kişi olarak kabul edilmektedir. Rivâyete göre Cerîr, hâlihazırda dört müzisyen vardır ki bunların önderi İbn Sureyc'tir, sonra da el-Ğarîd gelmektedir demiştir. el-Ğarîd ve İbn Sureyc'i dinleyen Sukeyne bint el-Huseyn (ö.117/736) de ikisinin arasında bir fark göremediğini söylemiştir. Ancak el-Ğarîd hüzünlü ve etkili müzik parçaları, İbn Sureyc ise daha çok, sağlam yapılı ve kaliteli mûsikî ile tanınmıştır. el-Ğarîd'in ünlü hayranları da vardır. Meselâ bunlardan biri olan İbn Ebî 'Atîk, Medîne'den Mekke'ye sırf el-Ğarîd'i görmek ve dinlemek için gelmektedir. 'Umer b. Ebî Rabî'a Medîne'ye Sukeyne'yi ziyârete gittiğinde yanına el-Ğarîd'i de alır ve ona şiirler okuturdu. Kureyşli hanımlar da 'Umer b. Ebî Rabî'a'nın şiirlerini ve el-Ğarîd'in sesini dinlemek üzere toplanırlardı. Yezîd b. 'Abdilmelik Mekke'ye geldiğinde el-Ğarîd'i çağırır, okuduğu mûsikîyi dinler ve onu ödüllendirirdi. Mekke'de el-Ğarîd'i ziyaret eden ünlü müzisyenler arasında Medîneli Ma'bed de bulunmaktadır. el-Ğarîd, 'Umer b. Ebî Rabî'a, el-'Arcî (ö.120/738), en-Numeyrî (ö.90/709), Yezîd b. Mu'âviye, Kuseyyir ve Cemîl b. Ma'mer gibi şairlerin şiirlerini okumuştur. Rivâyetlere göre Süleyman b. 'Abdilmelik (ö.99/717) döneminde Nâfî' b. 'Alkame müzisyenler üzerinde baskı kurmaya başlayınca el-Ğarîd Yemen'e kaçmış ve orada ölmüştür⁴³.

Mekke'de başka ünlü müzisyenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan el-Ebcer, el-Ğarîd'in öğrencisidir. Bir gün el-Ebcer müzik parçalarını okumaktayken yakınından geçen el-Velîd b. Yezîd, sesini beğenir ve kendisini Şam'a götürür. el-Velîd öldürülünceye kadar yanında kalan müzisyen, daha sonra Mısır'a gider ve orada ölür. Başka bir ünlü, bir taş ustası olan el-Huzelî'dir. İbn Sureyc'in öğrencilerinden olan müzisyen, daha sonra hocasının damadı olmuştur. Kureyşli gençler gelip el-Huzelî'nin işini yaparlardı. Bunun karşılığında müzisyen de onlara müzik parçalarını okurdu. Bu da gösteriyor ki müzisyenler karşılıksız mûsikî okumuyorlardı. Bu karşılık da ya para ya da bir işi yaptırtmak şeklindeydi⁴⁴. Bunların dışında 'Abâdil, İbn 'Abbâd, Yahya el-Mekkî, İsmâ'îl b. Hirbiz ve 'Umer el-Vâdî gibi müzisyenler de vardı. Mekke'de Cemîle ve Sellâme ayarında olmasa da Sumeyye, 'Umer b. Ebî Rabî'a'nın iki câriyesi Esmâ ve Beğûm gibi pek çok kadın müzisyen de bulunmaktaydı⁴⁵.

Câhiliyye döneminden beri Mekke'de müzik evlerinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak, Medîne'de 'Azzetu'l-Meylâ ve Cemîle'nin evleri gibi, Mekke'de kadın müzisyenlerin kendilerine ait müzik evlerinin olmadığı görülmektedir. Kaynaklarda Mekke'de müzik evi olarak es-Sureyyâ'ya ve el-'Abalât adlı kız kardeşlerine ait müzik evinden söz edilmektedir ki buradan da el-Ğarîd, Yahya Kayl ve Sumeyye adlı müzisyenler yetişmişlerdir⁴⁶.

Sonuç olarak mûsikînin başta Medîne ve Mekke olmak üzere Hicâz'da hayli ilerlemiş olduğu görülmektedir. Bu ilerleme, burada yaşayan halkın zengin ve soylu sınıfını oluşturmalarından ve savaşlarda esir düşen kültürlü insanları yanlarında tutmalarından kaynaklanmaktadır. Bu esir düşen insanlar, başta mûsikî olmak üzere diğer eğlence türlerinde birikimli olup halkın refah düzeyinin ilerlemesinde etkili

⁴³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, II, 353-357; Dayf, *a.g.e.*, s. 201-202.

⁴⁴ Dayf, *a.g.e.s.* 203-204.

⁴⁵ *Aynı eser*, 90-93.

⁴⁶ *Aynı eser*, s. 205.

olmuşlardır. Mûsikîdeki ilerleme, bedevî bir yaşam sürdüren Arapların birden varlık sahibi olmaları ve bunun sonucunda eğlence konusunda aşırıya kaçmalarına da bağlanmaktadır. Bir başka neden, halifeliği ele geçirip Kureyş'in diğer kollarına baskı uygulamaya başlayan Emevîlerin halka siyasi alanı daraltmalarındadır. İnsanlar da başta mûsikî olmak üzere diğer eğlence alanlarına yönelmeye başlamışlar ve bunun neticesinde de mûsikî ilerlemiştir. Kısacası Hicâz'da görülen mûsikîdeki ilerlemede bu etkenlerin her birinin belli bir oranda etkili olduğu söylenebilir⁴⁷.

1.3. Dimaşk

Emevîler döneminin başlarında Şam bölgesinde mûsikîye önem verilmemekteydi. Bunu Mu'âviye'nin mûsikîye karşı takındığı olumsuz tutumda da görmekteyiz. Meselâ 'Abdullah b. Ca'fer mûsikîden hoşlanmayan Mu'âviye'ye, bir müzisyeni şair olarak takdîm etmek durumunda kalmıştır. Emevîlerden mûsikîye ilgi gösterip müzisyenleri barındıran ilk halîfe Yezîd b. Mu'âviye'dir. Yezîd müzisyenleri Medîne'den istetmiş ve 'Abdullah b. Ca'fer'in azatlısı Sâib Hâsir de onun yanına gitmiştir⁴⁸.

Emevîler döneminde daha sonraları Hicâz'daki mûsikînin Şam bölgesine kadar uzanması, bu müziğin hac mevsiminde de okunuyor olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin el-Ğarîd, Muzdelife'de insanlara mûsikî okur ve onların huzur içinde hac ibadetini yerine getirmelerine engel olurdu. İbn Sureyc de mûsikî okuduğunda insanların birbirlerinin omuzları üzerine çıkıp izdiham yapmalarına neden olurdu. İbn 'Âişe de mûsikî okurken bunlar gibi dikkatleri üzerine çekerdi. Burada okunan müzik parçaları Medîne ve Mekke'den Hicâz civarındaki yerleşim birimlerine, ardından daha uzakta olan Irak ve Şam bölgelerine ulaşıyordu. Meselâ yakın yerleşim birimlerinden olan Tâif, Mekke ve Medîneli zenginlerin yazlığıydı. İki şehirdeki ünlü müzisyenler buraya gelirler ve ağırlanırlardı. Bunlardan biri olan el-'Arcî, başlarında Find adlı müzisyen olmak üzere bir grup müzisyenle birlikte 'Arcu't-Tâif'e gelirlerdi. Bu nedenle de müzisyen, al-'Arcî adını almıştır. Buraların dışında, Hicâz'da çalınıp okunan müzik parçaları çöllerde de dolaşıyordu⁴⁹.

Medîne ve Mekke'de pek çok müzisyenin hilafet merkezi olan Dimaşk'a gitmek üzere yola koyulmaları ve yol boyunca yolculara mûsikî okumaları da mûsikînin yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Yolcu kabileleri Câhiliyye döneminde yolculuklarında hudâ okurken bu dönemde artık mûsikî okumaya başlamışlardır⁵⁰.

Gazel türü şiir müzisyenlerin nağmeleri eşliğinde Dimaşk'a ulaşınca saraylarında refah içinde yaşayan bazı Emevî halifeleri ve valileri buna meftun oldular. Kendi şairlerini ve müzisyenlerini bu türe teşvik ettiler. Mûsikî toplantılarını tertip ettiler. Bazıları da bilfiil mûsikîye katıldı. Hicâz'dan erkek ve kadın müzisyenler de

⁴⁷ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, s. 179.

⁴⁸ el-İsfahânî, *a.g.e.*, VIII, 335; Dayf, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 105; Muhammed Huseyn, Muhammed, *el-Hicâ' ve'l-Heccâ'ün fî Sadri'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût, tsz., s. 248.

⁵⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 106.

getirtmiş olan bu halifeler, Hicâz'dan Dimaşk'a mûsikînin ulaşmasında bu şekilde katkıda bulunmuşlardır⁵¹.

Mûsikî zevkine sahip bu halifelerden biri olan Yezîd b. Mu'âviye, Medîne'den müzisyenler istemiş ve yanına 'Azzetu'l-Meylâ gitmiştir. Yezîd sonrası dönem, siyasi çalkantılarla dolu olarak geçtiğinden Medîne'den Dimaşk'a giden müzisyenler bu çalkantılı dönemde görülmemektedir. Ancak durumun sakinleşmesi ve siyasi olayların yatışması üzerine ve 'Abdumelik b. Mervân'ın halife olmasıyla birlikte müzisyenler tekrar getirilmeye başlanmıştır. Meselâ 'Abdumelik b. Mervân'ın, Mekkeli müzisyen İbn Miscah'ı getirttiği ve ondan kaide ve kurallara dayalı mûsikîyi (*el-ğînâu'l-mutkin*) okumasını istediği görülmektedir⁵². Aynı şekilde bir başka müzisyen olan Budeyhu'l-Melîh'i de getirip müziğini dinlemiş ve onu ödüllendirmiştir. 'Abdumelik'in oğlu el-Velîd, ordu savaşta olmasına rağmen Dimaşk'ta Mekkeli İbn Sureyc için bir konser düzenlemiştir. Daha sonra gelen Süleyman b. 'Abdumelik ve Ömer b. 'Abdilazîz mûsikîden hoşlanmadıklarından onların döneminde mûsikî faaliyeti durmuştur. Ancak Yezîd b. 'Abdumelik'in halife olmasıyla birlikte Medîne'den müzisyenler tekrar istenmiştir. Onun bu davetine Ma'bed, Mâlik ve İbn 'Âişe gibi müzisyenler icâbet etmişlerdir. Ayrıca Yezîd, Sellâmetu'l-Kass ve Habâbe adlı müzisyenleri de satın almıştır. Bütün bunlar, Yezîd b. 'Abdumelik dönemine kadar Dimaşk'ta önemli bir yeri olmayan mûsikînin bundan böyle sağlam bir şekilde yer edinmesini sağlamıştır⁵³.

Hicâzlı müzisyenlerin çok sık gitmeleri sonucunda Dimaşk'ta büyük bir mûsikî atılımı gerçekleşmiştir. Burada el-Velîd b. Yezîd'in müzisyeni Ebû Kâmil el-Ğuzayyil ortaya çıkan en ünlü kişidir denilebilir. Hattâ denilebilir ki aynı zamanda bir müzisyen olan el-Velîd b. Yezîd'in kendisi de ortaya çıkmıştır⁵⁴.

el-Velîd b. 'Abdumelik'ten itibaren, Emevî halîfelerinin müzisyenleri ağırlaması, şairleri ağırlamalarının önüne geçtiği görülmektedir. el-Velîd b. Yezîd'e gelince, onun Dimaşk'ta mûsikînin yayılması için çaba ve gayret sarf etmekle meşgul olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda kendisi de önde gelen bir şair olan el-Velîd, müzik aletlerini Hicâzlılar gibi çalabilmekte ve müzisyenlerin okudukları müzik parçalarını nazmedebilmekteydi. Mûsikînin Şâm'da el-Velîd'in hayatı boyunca varlığını güçlü bir biçimde koruduğu görülmektedir. Ancak mûsikî konusunda el-Velîd yalnız kalmıştır. Hattâ el-Velîd'in dışında bu dönemde Şâm'da bir gazel şairi bile görülmemektedir. Bunun bir sonucu olarak, onun öldürülmesiyle mûsikî de canlılığını yitirmiştir. Ancak daha sonraları yeni bir yerde, Irak'ta mûsikî yayılacaktır⁵⁵.

1.4. Irak

Emevîler döneminde Irak'ta mûsikî ile ilgili kayda değer rivâyetler görülmemektedir. Bu durum, orada yaşayanların başka meşguliyetler içinde oldukları veya mûsikîden hoşlanmadıkları ile açıklanabilir. 'Abbâsîler dönemine gelindiğinde başta Basra, Kûfe ve Bağdat olmak üzere Irak'ta Arap veya mevâlî pek çok kişinin

⁵¹ Melhas, *a.g.e.*, s. 166-170, 387-388.

⁵² Dayf, *a.g.e.*, s. 110.

⁵³ Melhas, *a.g.e.*, s. 188-191.

⁵⁴ el-İsfahânî, *a.g.e.*, V, 104-105; Melhas, *a.g.e.*, s. 166-170, 387-388.

⁵⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 56, 111-112.

mûsikîde birbirleriyle yarıştıkları görülmektedir. Devletin de bunda şüphesiz katkısı vardır. Meselâ Hicâz'da ünlü bir müzisyen duyulur duyulmaz Irak'a hemen yönlendirilmektedir. Böylece Irak'ta mûsikî ekolleri oluşmuş, öğretmen veya öğrenci mûsikîyle ilgilenen pek çok kişi ortaya çıkmıştır. Buradaki hareketlilik Hicâz'daki mûsikînin sonunu getirecek biçimde ilerlemiştir⁵⁶.

Irak'ta etkili olan müzisyenlerin genelde Mekkeli oldukları görülmektedir. İbn 'Abbâd, İsmâ'îl b. el-Hirbiz, Yahya el-Mekkî, Siyât burada etkili olan müzisyenlerin başında gelmektedirler. Bu mûsikî hamlesinin sonucunda Fulayh b. Ebî'l-'Avrâ, İbn Câmî ve İbrâhîm el-Mevsilî gibi önde gelen müzisyenler yetişmiştir⁵⁷.

2. Arap Mûsikîsinde Yabancı Etkisi

Emevîler döneminde kaide ve kurallara dayalı olarak ortaya çıkan Arap mûsikîsinde Rûm ve Fars mûsikîleri etkili olmuştur. Bu, konuyla ilgili olan rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Rivâyete göre İbn Miscâh, İbnü'z-Zubeyr'in halifelîği döneminde Kabe inşaatında çalışan Farslıları mûsikî okurlarken dinlemiş ve onların mûsikîsini Farsça'dan Arapça'ya çevirerek okumuştur. İbn Sureyc ise Mekke'de Arap mûsikîsi eşliğinde Fars üdunu çalan ilk kişidir ve çalmakta olduğu üd Farslılarinkine benzemektedir. Yine rivâyetlere göre İbn Muhriz, Fars'ta Farslıların Şam'da da Rûmların melodilerini öğrenmiş ve bu ikisini birleştirerek Arap mûsikîsine aktarmıştır⁵⁸.

Yukarıdaki rivâyetler, Arap mûsikîsi ile Fars ve Rûm mûsikîleri arasında güçlü bir bağın var olduğunu göstermektedir. Buna dayanarak Arapların mûsikî ile ilgili bütün teorilerini, Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde, yabancılardan aldıkları ileri sürülebilir ve bu etki bir yere kadar kabul edilebilir. Ancak onların mûsikîsinde Arapların eriyip yok oldukları söylenemez. Çünkü Sadru'l-İslâm ve Emevîler dönemindeki müzisyenler, Arap yurdunda doğmuş veya en azından Araplar arasında büyüüp yetişmiş yabancı kökenli kişilerdir. Bunlar baştan beri Arap mûsikîsini okumuşlardır. Yabancılara ait mûsikîyi ise daha sonra öğrenmişlerdir. Bu dönemde kayıtlarda görülen mûsikî terimlerinin Arapça olması da yabancı etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Dönemin müzisyenlerinin ellerinde dolaşan çengi el zili veya telli çalgı aleti anlamına gelen sanc (صَنْج), eski Türklerde kopuz denen çalgı aleti olan mizher (مِزْهَر), davul, trampet veya darbuka anlamındaki tabl (طَبْل), ney veya kaval anlamına gelen mizmâr (مِزْمَار) ve def gibi müzik aletleri Araplara ait çok eski aletlerdir. Hattâ üd ve altı telli uzun boylu bir müzik aleti olan tunbûrun da Câhiliyye döneminde bilinip çalınan aletlerden olduğu tahmin edilmektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki Arap mûsikîsinde yabancı etkisi geniş çaplı değildir⁵⁹.

Arap mûsikîsine yabancı etkisi, Rûm ve Fars mûsikîlerinden bazı notaların veya melodilerin aktarılması ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Sadru'l-İslâm ve Emevîler

⁵⁶ Aynı eser, s. 46, 112.

⁵⁷ Aynı eser, s. 206-207.

⁵⁸ Aynı eser, s. 52-53.

⁵⁹ Aynı eser, s. 53.

döneminde Hicâz'da Rûmlu bir müzisyenin bile görülmemesi bunu göstermektedir. Belki Farsların etkisinin biraz daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü ünlü Farslı müzisyen Naşît bu dönemde Hicâz'da mûsikî okuyanlardandır. Ancak bu, Arapların mûsikî teorisini Farslardan aldıkları sonucunu doğurmaz. Buna göre, İbn Hurdazbih (ö.300/912-13)'in Araplar notaya uygun çalıp söylemeyi (*ikâ'*) Farslardan almışlar biçimindeki sözleri, özellikle Farsların şiirde vezin teorisini bilmediklerini göz önünde bulundurduğumuzda, bir iddia olmaktan öteye geçmemektedir. Ayrıca Fars ülkesine daha yakın bir yerleşim merkezi olan el-Hîre'de, Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde, mûsikînin dikkate değer bir ilerleme kaydetmediği görülmektedir. Oysa buranın Fars mûsikîsinden daha fazla etkilenmiş olması gerekirdi. el-Hîre'de Câhiliyye döneminden beri Araplarca kullanılan en-nasab'ın dışında başka bir melodi bu dönemde görülmemektedir ve bu yüzden burada mûsikî tedvîn edilememiştir. Ayrıca mûsikî konusunda üstat seviyesinde müzisyenler veya üstatların söylediklerinin ayarında mûsikî de burada görülmemektedir⁶⁰.

⁶⁰ Aynı eser, s. 54.

3. Dönemin Mûsikîsinin Özellikleri

Mûsikî Câhiliyye döneminde ıstılahları ve belli kâideleri olan bir yapıyı arz etmemekteydi. Müzisyenler hissettiklerini ve duygularını karşıdakileri etkileyecek biçimde kendilerince terennüm ederek ifâde etmeye çalışıyorlardı⁶¹. Sadru'l-İslâm ve Emevîler dönemine gelindiğinde, savaşlarda esir alınan insanların katılımıyla mûsikî, kendi başına durabilen ve ıstılahları oluşmaya başlayan bir sanat hâline dönüştü. Müzisyenler başta Naşît olmak üzere, Arap mûsikîsine yabancılara ait melodiler aktardılar. Böylece Arap mûsikîsi basit bir hâlden ıstılahları olan bir sanat durumuna geldi⁶².

Mûsikîyi gelenekleri ve ıstılahları olan bir sanata dönüştürüp meslek edinen kişiler ve gruplar ortaya çıktı. Bu yolda yürüyen ilk kişi Medîne'de müzisyenlerin piri olarak bilinen Tuvays'dır. İbnu'l-Kelbî (ö.146/763-4?), klasik Arap mûsikîsinin esnasab, es-sinâd ve el-hezec adlarında üç türünün olduğunu söylemektedir. Ona göre es-sinâd ağır melodileri, el-hezec ise hafifleri oluşturmaktadır. İbnu'l-Kelbî, es-sinâd ve el-hezecten İslâm ile birlikte ortaya çıkan mûsikî türünü kastediyor olmalıdır. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö.356/966-7) buna *el-ginâu'l-mutkin* adını vermektedir ve hezeci Tuvays'a, ağır melodileri oluşturan es-sinâdı da Sâib Hâsir'e dayandırmaktadır. Ona göre, Sâib Hâsir Arapça ağır mûsikîyi okuyan ilk kişidir. 'Azzetu'l-Meylâ da *el-ginâ'u'l-mutkini*, yazarın başak bir ifâdesiyle *el-ginâ'u'l-mûki* 'ı okuyan ilk kadın müzisyendir⁶³.

Bu dönemdeki müzisyenler ile ilgili verilen haberlerde, *el-ginâ'u'l-mutkinin* altı kısma ayrıldığı görülmektedir: sakîl evvel, sakîl sâni, hafifu's-sakîl, remel, hafifu'r-remel ve hezec. Bunlar melodi türlerine göre ortaya çıkan kısımlardır. Çünkü bu melodiler ya hafiftir ki hafifin de kısımları vardır ya da sakîldir ki bunun da çeşitleri bulunmaktadır. Bunun dışında, seslerin çıkışı (*mecrâ's-savt*) da parmakların adlarına göre birbirinden ayrılmıştır. Seslerin çıkışı, sakîl evvel bi'l-vustâ, hafif sakîl bi's-sebbâbe, hafif remel bi'l-binsir, remel bi's-sebbâbe fî mecrâ'l-binsir gibi ifâdelerle adlandırılmıştır⁶⁴.

Sadru'l-İslâm ve Emevîler dönemindeki bu müzik hareketi, kendisi de bir müzisyen olan Yûnus el-Kâtîp tarafından yazılan bir eserle ilk kez kayıt altına alınmıştır. Mûsikîdeki bu hareketliliğin, bir mensûbu tarafından bu dönemde kayıt altına alınmış olması, konuyla ilgili verilen haberleri bir kuruntu olmaktan çıkarmaktadır⁶⁵. Yûnus el-Kâtîb'in bu eseri daha sonra yazılanların tek kaynağı olmuştur. Meselâ İshâk el-Mevsilî (ö.235/850) ve İbnu'l-Mehdî (ö.224/839), mûsikî ve müzisyenlerle ilgili yazdıklarında bu esere dayanmışlardır. Ebu'l-Ferec'in kendisi de *el-Eğânî*'de Yûnus el-Kâtîb'ten çok alıntı yapmaktadır⁶⁶.

⁶¹ *Aynı eser*, s. 41; Farmer, *a.g.e.*, VIII, 678.

⁶² Dayf, *a.g.e.*, s. 85.

⁶³ İbn Reşîk, Ebû 'Alî el-Hasan el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1401/1981, II, 313-314; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 397.

⁶⁴ el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, tashîh: Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz., I, 369.

⁶⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 56.

⁶⁶ *Aynı eser*, s. 61.

Bu dönem mûsikîsinde başka yenilikler de görülmektedir. İlk dikkat çeken yenilik bu mûsikîye ait dilin, klasik şiiri terennüm eden Câhiliyye dönemi mûsikîsinin dilinden daha duru olmasıdır. Bu dönem mûsikîsinde kullanılan dil, günlük dile daha yakındır. Vezinlerine gelince bunlarda da pek çok değişikliğin yapıldığı görülmektedir. Müzisyenler eserlerini okurlarken beytin bazı tef'ilelerini uzatıp bazılarını kısaltmak durumunda kalmışlardır. Dönemin şairleri de bundan etkilenererek şiirlerinde pek çok zihaf ve illete yer vermek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Meselâ remel vezni üç defa tekrarlanan fâ'ilâtun (فاعلاتن) ile oluşmaktadır. Bu veznin ilk fâ'ilâtun'u zihafa uğrayıp fa'ilâtun (فَاعِلَاتُنْ) hâline geldiğinde söz konusu vezin ilk biçimini yitirmektedir. Bu son biçimde vezin hızlı bir hareket kazandığı için vezin de hızlı olmaktadır. Çünkü kısa hareketler vezni hızlandırırken uzun olanları yavaşlatmaktadır. Kısa hareketli vezinler ateşli duyguları ifâde etmeye uygunken uzun hareketliler sâkin veya hüzünlü olanlarına daha elverişlidirler. Mûsikînin etkisiyle hafif vezinlere yönelme çoğalmıştır. Tavîl ve kâmil gibi uzun vezinler yerine, vâfir, hafif, remel, mutekârib ve hezec gibi vezinlere rağbet artmıştır. Bazen bunun daha ilerisine gidilmiş, mûsikînin ihtiyacını karşılamak üzere vezinler mucezze' hâle getirilmiştir⁶⁷. Meselâ Ma'bed'e ait aşağıdaki parça hafif veznin mucezze' hâli olan meczû'u'l-hafif vezninde olup şöyledir⁶⁸:

وَلَقَدْ قُلْتُ وَالصَّمِّ
يُرْكَبُ الْبَلَابِلِ
لَيْتَ شِعْرِي تَمَنِّيًّا
وَالْمَنَى غَيْرِ طَائِلِ
هَلْ رَسُولٌ مُبَلِّغٌ
فَيُؤَدِّي رَسَائِلِي

*Gönül pek çok dert ve keder içindeyken dedim ki
Keşke bilsem! Oysa temenni de fayda vermemekte,
Mesajlarımı yerine ulaştıracak bir elçi var mı ki?*

Müzisyenleri hoş tutmak için şairlerin bu mucezze' vezinleri kullanmaya başladıkları söylenebilir. Bunun yerine şairler bazen, bu mucezze' vezinlere benzer olan hezec ve mutekârib vezinlerine de yönelmişlerdir. Ara sıra şairleri buna zorlayan müzisyenler de görülmektedir. Meselâ ünlü müzisyenlerden olan İbn 'Âişe, okumak üzere 'Urve b. Uzniye'den hezec vezninde bir parça nazmetmesini ısrarla istemiş ve sonunda şu manzûmeyi elde edebilmiştir⁶⁹:

سَلَيْمَى أَرْمَعَتْ بَيْنَنَا
فَأَيْنَ تَقُولُهَا أَيَّنَا
وَقَدْ قَالَتْ لِأَنْتَرَابٍ
لَهَا زَهْرٌ تَلَاقَيْنَا
تَعَالَيْنِ فَقَدْ طَابَ
لَنَا الْعَيْشُ تَعَالَيْنَا

Suleymâ ayrılığa niyetlenmiş. Nerde... Onun nerde olduğunu tahmin edebiliyor musun?

*Güzel arkadaşlarına demiş ki görüşeceğiz.
Geliniz yaşantımız güzel olmuştur geliniz.*

⁶⁷ Aynı eser, s. 85.

⁶⁸ el-İsfahânî, a.g.e., IX, 149.

⁶⁹ Aynı eser, II, 230; Dayf, a.g.e., s. 87. Remel mutlak fi mecra'l-vustâ ve sâni sakîl bi'l-vustâ'dan ibaret olan iki melodi ile bu sözlerin müziği İbn 'Âişe'ye aittir.

Manzûmelerini diledikleri gibi besteleyebilmek için bazı müzisyenler şiir nazmetmekle uğraşmaya başlamışlardır. Şiirlerini kendileri besteleyebilmek için de mûsikî öğrenmeye kendilerini veren şairler ortaya çıkmıştır. Bu şairleri en güzel biçimde temsil edenlerden biri Medîne'nin fıkıh ve hadîs bilginlerinden sayılan 'Urve b. Uzniye'dir⁷⁰. Bazı müzisyenler ise kendileri şiir nazmedebiliyorlardı. Bu dönemin ünlü müzisyeni Sellâmetu'l-Kass bunlardan biridir. Nitekim Sellâme'nin söz ve bestenin ikisinin de kendisine ait olduğu müzik parçaları bulunmaktadır⁷¹.

Müzisyenler tarafından okunan parçalar bazen övgü, kahramanlık taslama, ağıt ve hikmet içerikli olsalar da bunların genelde gazel türünden oldukları söylenebilir. Câhiliyye dönemi şiiri genelde hiciv ve kahramanlık taslama üzerine kurulu olduğundan, Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde bestelemek için ihtiyaç duydukları manzûmeleri müzisyenler çoğunlukla kendileri için nazmedilen yeni şiirlerle gidermekteydiler⁷². Meselâ, sözleri el-Ahvas'a ve müziği Ma'bed'e ait olan aşağıdaki yeni parçayı Sellâmetu'l-Kass, Ma'bed'in ölümü üzerine bir ağıt olarak okumuştur⁷³:

قَدْ لَعَمْرِي بَتُّ لَيْلِي كَأَخِي الدَّاءِ الْوَجِيعِ
كُلَّمَا أَبْصَرْتُ رَنْعَ خَالِيًا فَاصَتْ دُمُوعِي
قَدْ خَلَا مِنْ سَيِّدِ كَا نَ لَنَا غَيْرَ مُضِيعِ
لَا تَلَمَّنَا إِنْ خَشَعْنَا أَوْ هَمَمْنَا بِجُشُوعِ

Ömrüme yemin ederim ki gecemi acı çeken bir hasta gibi geçirdim.

Evimi bomboş her gördükçe, gözyaşlarım taşıvermektedir.

Evim heder olmamıza engel olacak bir beyden yoksun oldu.

Korkarsak veya korkmaya yeltenirsek bizi ayıplama!

Söz konusu döneme ait mûsikî parçalarının başta gelen bir diğer özelliği bunların maktû'alar biçiminde olmasıdır. Müzisyenler bunları bölüyor, uzatıyor veya genişletiyorlardı. Okunan müzik parçasının eşliğinde mûsikî aletlerini de çalıyorlardı. Bazen bu aletleri çalan bir gruptu. Ayrıca çalınan müziğin eşliğinde raks da ediliyordu⁷⁴.

Maktû'alar biçiminde olan bu parçalarda dikkat çeken bir özellik de bunların kısa maktû'alar biçiminde olmasıydı. Müzisyenler artık eskiden olduğu gibi kasîdeleri okumamaktaydılar. Okunan müzik parçaları genelde iki, üç veya dört beyitten ibaretti. Çok nâdir hâllerin dışında, en uzunları yedi beyti aşmamaktaydı. Ayrıca bazı müzisyenlerin iki beyitten fazla olan müzik parçalarını okumaktan uzak durdukları görülmektedir⁷⁵.

Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde bazı müzisyenler belli şairlerin şiirlerini okumakta uzmanlaşmıştı. Bazıları da belli adlar altında anılan gazelleri okumakla ünlü

⁷⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁷¹ *Aynı eser*, s. 78.

⁷² *Aynı eser*, s. 80.

⁷³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, VIII, 362. Bu sözlerin müziği es-sakîlu'l-evvel bi'l-vustâ fi mecrâhâ melodisi ile Sellâmeye aittir.

⁷⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁵ *Aynı eser*, s. 79.

olmuşlardı. Meselâ Yûnus el-Kâtib, İbn Ruheyne'nin Zeyneb bint 'İkrime ile ilgili söylediği Zeynebiyyât adlı gazelleri okumakla ünlü olmuştu⁷⁶. Zeyneb bint 'İkrime ilgili söylenen Zeynebiyyât adlı yedi gazelden biri şu şekildedir⁷⁷:

أَفْصَدْتُ زَيْنَبُ قَلْبِي وَسَبَّتُ عَقْلِي وَوَلِي
تَرَكْتَنِي مُسْتَهَامًا أَسْتَعِيثُ اللَّهَ رَبِّي
لَيْسَ لِي ذَنْبٌ إِلَّا بِهَا فَتُحَازِنُنِي بِدَنِّي
وَلَهَا عِنْدِي ذُنُوبٌ فِي تَنَائِيهَا وَفُرِّي

Zeynep gönlüme yönelip aklımı esir aldı değil mi?

Beni âşık olarak bırakıp gitti. Rabbim Allah'tan yardım diliyorum.

Bir suçum yoktu ki onun yüzünden Zeynep beni cezalandırsın.

Oysa o uzakta bense yakınındayken bana karşı onun pek çok suçu var.

Rivâyetlere göre kadın veya erkek müzisyenler arada perde olmaksızın konuklarına mûsikî okuyorlardı. Meselâ Cemîle câriyeleriyle birlikte, aralarında 'Abdullah b. Ca'fer'in de bulunduğu bir grubun önünde perde olmaksızın mûsikî okumuştur. 'Azzetu'l-Meylâ da Sukeyne bint el-Huseyn'in evinde arada perde olmaksızın mûsikî okumuştur. Ancak erkek ve kadınlar bir arada bulduklarında, rivâyetlere göre, aralarına perde çekilmiştir. Meselâ 'Âişe bint Talha (ö.110/728), Kureyş'in soylu kadın ve erkeklerini çağırdığı bir kutlama programı için 'Azzetu'l-Meylâ'yı getirtmişti. Orada kadın ve erkekleri birbirinden ayıran bir perdenin bulunduğu rivâyet edilmektedir. Buna göre araya çekilen perde konuk kadınları ayırmak içindi. Müzisyen 'Azzetu'l-Meylâ ile konuklar arasındaysa perde yoktu⁷⁸.

Sadru'l-İslâm ve Emevîler döneminde okunan mûsikînin bir başka özelliği de insanlar üzerinde çok etkili olacak kadar ilerlemiş olmasıdır. Kimi insanlar bayılıp yere yığılacak derecede bu mûsikîden etkilenirken bazıları da kendilerini tutamayıp tempo tutmakta ve raksetmekteydi. Meselâ şair 'Umer b. Ebî Rabî'a bir defasında müzisyen Cemîle'yi dinlerken farkında olmaksızın elbisesini çekiştire çekiştire yırtmıştır. Cemîle'yi dinleyen başka biri, gönlünü yakan bir acı hisseder ve gözyaşlarına hâkim olamaz. Cemîle'nin öğrencilerinden biri olan Habâbe'nin eski efendisi bir ara Habâbe'yi dinlerken farkında olmadan sakalını yanında yanan mumun ateşine kaptırır. Zamanın Medîne kadısı Muhammed b. 'İmrân et-Teymî bir câriyeyi dinlerken rivâyete göre kendini kaybedip şanına yakışmayan durumlara düşer⁷⁹. Bu son rivâyet gösteriyor ki dindarlıklarıyla ünlü bazı kişiler de müzisyenlerin etkisi altına girmişlerdir. Bu dindarlardan bir diğeri, müzisyen Sellâme'ye, el-Kass (papaz/rahip) adının verilmesine neden olan 'Abdurrahman b. Ebî 'Ammâr el-Cuşemî'dir. Bu ünlü mütedeyyin Sellâme'ye olan şiddetli tutkusu herkes tarafından bilinmektedir⁸⁰.

⁷⁶ Aynı eser, s. 78.

⁷⁷ el-İsfahânî, a.g.e., IV, 392. Meczû'u'r-remel vezninde olan bu şiiri Yûnus el-Kâtib remel bi'l-binsir melodisiyle okumuştur.

⁷⁸ Dayf, a.g.e., s. 50.

⁷⁹ Aynı eser, s. 55.

⁸⁰ eş-Şemsî, Hasan Cabbâr Muhammed, el-Gazel fi 'Asr Sadri'l-İslâm, Muessesetu'l-Varâk, Ammân, 2002, s. 47.

Rivâyete göre, Medîne’de ilim ve fıkıh erbâbı mütedeyyin bir kişi, ‘Abdullah b. Ca’fer’in evinde mûsikî okuyan bir câriyeyi dinleyip ona tutulur ve yaşantısı değişir. Durumdan haberdar olan ‘Abdullah b. Ca’fer, adı geçen câriyeyi getirtip bir kez daha dinler ve okuduğu mûsikîyi kimden aldığını sorar. ‘Azzetu’l-Meylâ’dan cevabını alınca da ‘Azzetu’l-Meylâ’yı kırk bin dirheme satın alır. Dinlediği mûsikî ile yaşantısı değişen mütedeyyin kişiye haber gönderip daha önce dinlediği mûsikînin asıl sâhibini dinlemeye kendisini davet eder. Gidip ‘Azzetu’l-Meylâ’yı dinlemeye başlayan o mütedeyyin kişi derhal bayılır. Bunun üzerine ‘Abdullah b. Ca’fer ona adı geçen câriyesini hediye eder⁸¹.

Bu dönem mûsikîsi insanlar üzerinde o kadar etkilidir ki açlık ve susuzluklarını bile insanlar bazen untabilmektedirler. Meselâ rivâyete göre ‘Umer el-Vâdî bir gece er-Ravha ve el-Arc arasında yolculuk yaparken daha güzelini hiç duymadığı aşağıdaki müzik parçasının sesi kulağına ulaşır⁸²:

لَقَدْ هَجَرْتُ سَعْدَى وَطَالَ صُدُودُهَا وَعَاوَدَ عَيْنِي دَمْعُهَا وَسُهُودُهَا
وَكُنْتُ إِذَا مَا جُنْتُ سَعْدَى بِأَرْضِهَا أَرَى الْأَرْضَ تُطْوَى لِي وَيَذْنُو بَعِيدُهَا
مِنَ الْحَفَرَاتِ الْبَيْضِ وَدَّ جَلِيئُهَا إِذَا مَا انْقَضَتْ أُخْدُونَةُ لَوْ تُعِيدُهَا

Su’âd ayrılıp gitti ve dönmemesi uzadı. Gözyaşları ve uykusuzluk, gözlerime yeniden uğramaya başladı.

Su’da’nın yurdunda kendisine varmak istediğimde, görüyorum ki yeryüzü benim için katlanmakta ve uzak yakınlaşmaktadır.

Su’da utangaç ve beyaz tenli kadınlardandır. Onun yanına oturan kişi, konuşması bitince Su’da’nın tekrar konuşmaya başlamasını ister.

Sevinçten bineğinden düşecek gibi olduğunu, bu sesin sahibine ne pahasına olursa olsun mutlaka ulaşması gerektiğini söyleyen el-Vâdî, aramanın sonucunda bu şiiri okuyanın bir çoban olduğunu görür. ‘Umer el-Vâdî duyduğu müzik için yanına geldiğini söyler ve bunu kendisine de öğretmesini çobandan ister. İkram edeceği yiyecek bir şeyleri olsaydı bunu öğretmeyeceğini söyleyen çoban, yiyecek bir şey ikram etmek yerine onun bu isteğini yerine getirir. Çoban ayrıca bu şiiri okuyarak açlığını, güçsüzlüğünü ve yalnızlığını gidermeye çalıştığını söyler. Söz konusu şiiri okumayı öğrendikten sonra Medîne’ye varıncaya kadar ‘Umer el-Vâdî de bunu okuyup tekrar eder ve başka söz söylemez. İçinde Kuseyyir ‘Azze’ye ait bir kasîdeden alınan beyitlerin de bulunduğu yukarıdaki manzûmenin diğer bölümleri şu şekildedir⁸³:

إِذَا ذَكَرْتَهَا النَّفْسُ جُنْتُ بِذِكْرِهَا وَرَبِعْتُ وَحَنَّتُ وَاسْتُحِفَّتْ جَلِيدُهَا
فَلَوْ كَانَ مَا بِي بِالْجِنَالِ هَدَّهَا وَإِنْ كَانَ فِي الدُّنْيَا شَدِيداً هُدُودُهَا
فَأَصْبَحْتُ ذَا نَفْسَيْنِ نَفْسٍ مَرِيضَةٍ مِنْ الْيَأْسِ مَا يَنْفَكُ هَمٌّ يَعُودُهَا
وَنَفْسٍ إِذَا مَا كُنْتُ وَحْدِي تَقَطَّعَتْ كَمَا انْسَلَّ مِنْ ذَاتِ النَّظَامِ فَرِيدُهَا

⁸¹ Heddâre, a.g.e., s. 51; Dayf, a.g.e., s. 55-56.

⁸² el-İsfahânî, a.g.e., VII, 100-101. Bu parçanın müziği İbn Muhriz’a ait olup melodisi sakîl evvel mutlak bi’l-binsir şeklindedir.

⁸³ el-İsfahânî, a.g.e., VII, 101-102.

فَلَمْ تُبْدِ لِي يَا سَاءَ الْيَأْسِ رَاحَةً وَلَمْ تُبْدِ لِي جُوداً فَإِنَّ فَعَ جُودُهَا

Gönül onu anar anmaz delirivermekte, hayrete düşmekte, inlemekte ve metanetini kaybetmekte!

Başıma gelen, dağların başına gelseydi onları şiddetle yıkardı! Dünyada dağların yıkımı zor olsa da...

İki kalbe sahip oldum. Biri ümitsizlikten hasta düşmüş ve keder sürekli ona uğramakta,

Diğeri ise yalnız kaldığımda tespihlerden tanelerin dağılması gibi dağılıp paramparça olmakta!

O bana ne ümitsizlik vermekte ki ümitsizlikte de bir rahatlama vardır, ne de cömertlik etmekte ki cömertliğiyle fayda versin.

Sonuç

Câhiliyye döneminden beri Arapların mûsikîye düşkün bir halk oldukları görülmektedir. Yolculuklarında develeri için söyledikleri şarkılar ile başlayan Arapların mûsikî tecrübeleri daha sonraları şiirlerin inşâdı ile sürmüştür. Bu mûsikî tecrübesi çocuklarına söyledikleri ninnilerinde, ağıtlarında ve hatta ibadetlerinde de varlığını sürdürmüştür. Câhiliyye döneminde mûsikînin icrâsı, belli kaide ve kurallara dayalı olmayıp bütünüyle müzik parçalarını okuyan kişinin zevkine ve yeteneğine bağlıydı.

Sadru'l-İslâm ve Emevîler dönemine gelindiğinde, yabancılarla yapılan savaşlar sonucunda Fars ve Rûm pek çok insanın esir düşerek Araplar arsında yaşamaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde ayrı bir sınıf teşkil eden bu insanlar, beraberlerinde getirdikleri kültür ile Araplar üzerinde güçlü bir biçimde etkili olmuşlardır. Bu insanlar yoğun bir şekilde Hicâz'da, özellikle de Medîne ve Mekke'de yaşadıklarından başta mûsikî olmak üzere pek çok alanda söz sahibi olmuşlardır. Emevîler döneminde Hicâzlılar, iktidara muhalif olan kesimi oluşturduklarından siyasi baskı altında yaşamak durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Böylece halk bir yandan siyasetten uzak bir hayatı sürdürmek durumunda kalırken diğer yandan ganimet mallarıyla da zenginleşmiştir. Bunun sonucunda da insanlar siyaset yerine başta mûsikî olmak üzere eğlencenin diğer alanlarına rağbet etmişlerdir. Bu dönemde mûsikîde başta yabancılar olmak üzere pek çok kişi ünlü olmuş ve mûsikî için evler kurulmuştur. Ayrıca mûsikî kişinin zevkine ve yeteneğine bağlı olmaktan çıkmış, kurallara ve kaidelere dayalı varlığını sürdüren bir sanat hâlini almıştır.

Hicâz'da görülen mûsikî, hacca gelen insanlar ve müzisyenlerin yaptıkları yolculuklar sayesinde daha sonraları yayılmıştır. Bu mûsikî, zaman içinde, Emevî hilâfetinin merkezi olan Dimâşk'a oradan da özellikle 'Abbâsîler döneminde Irak'a yerleşmiştir.

Kaynaklar

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, et-Tab'atu'l-Hâdiyyete 'Aşere, Dâru'l-Kutub, 1975.
el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, tashîh: Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz.

- Bekkâr, Yûsuf Huseyn, *İtticâhâtu'l-Ğazel fî'l-Karni's-Sânî el-Hicrî*, Dâru'l-Endelus, 1401/1981.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çeviren: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.
- el-Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, tah. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1990.
- Dayf, Şevkî, *eş-Şi'ru ve'l-Ğinâ fî'l-Medîneti ve Mekke li 'Asri Benî Umeyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1979.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasan b. 'Abdillah b. Sehl, *Cemheretu'l-Emsâl*, tah. Ahmed 'Abdusselâm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988.
- Enîs, İbrâhîm, *Mûsikâ's-Şi'r*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1972.
- Farmer, H. G., "*Musikî*", İA, Eskişehir, 1997, VIII, 678-687.
- Heddâre, Muhammed Mustafa, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fî'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrût, 1408/1988.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, tah. Dervîş el-Cuveydî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1416/1996.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût, tsz.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. 'Abdurrahmân el-Ladkî, Muhammed Ğâzî Baydûn, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1417/1997.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1414/1994.
- İbn Reşîk, Ebû 'Alî el-Hasan el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1401/1981.
- İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, tah. İbrâhîm Ramadân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1415/1994.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, tah. 'Abd 'Alî Muhennâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *Mecme'u'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, 1393/1972.
- Melhas, Sureyyâ 'Abdulfettâh, *Medhal ilâ Edebi'l-'Asri'l-Emevî*, eş-Şirketu'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, Beyrût, 1989.
- el-Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-Luğati ve'l-Edeb*, Muessesetu'l-Me'ârif, Beyrût, tsz.
- Muhammed Huseyn, Muhammed, *el-Hicâ' ve'l-Heccâ'ûn fî Sadri'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût, tsz.
- eş-Şemsî, Hasan Cabbâr Muhammed, *el-Gazel fî 'Asr Sadri'l-İslâm*, Muessesetu'l-Varâk, Ammân, 2002.
- Zeydân, Cûrcî, Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1416/1996.

الأغاني - (ج 3 / ص 319)

عن ابن عباس قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على حسان بن ثابت وهو في ظل فارعٍ وحوله أصحابه

وجاريتته سيرين تغنيه بمزهرها:

هل علي ويحكما ... إن لهوت من حرج

فضحك النبي صلى الله عليه وسلم ثم قال: " لا حرج إن شاء الله. "

Not: Ehbâr el-Huseyn b. ‘Abdillah bölümündedir. Ayrıca İbrahim Cum‘a, Hassân b. Sâbit s. 34 te de vardır.